

***Malva moschata* L. v antropogenní flóře a vegetaci Orlických hor**

***Malva moschata* L. in der anthropogenen Flora und Vegetation des Gebirges Orlické hory (Adlergebirge)**

Karel Kopecký

KOPECKÝ K. (1988): *Malva moschata* L. v antropogenní flóře a vegetaci Orlických hor. [*Malva moschata* L. in the anthropogenic flora and vegetation of the Orlické hory Mts.]. -- Preslia, Praha, 60 : 309–314.

Keywords: *Malva moschata*, synanthropic flora, syntaxonomy, Czechoslovakia

Since the end of 16th century and subsequent 17th century, the central part of the Orlické hory (Orlice Mountains), N. E. Bohemia, was colonized by German speaking immigrants from the neighbouring Klodzko (formerly Glatz) region and in lesser numbers from the Tirolean Alps and other areas. Until recently, distribution of *Malva moschata* in this mountain range has been linked with a territory inhabited, in the past, by these ethnic groups. Grown originally in the gardens, this species spread in the surroundings of farm houses, on cemeteries and along tracks and roads. Current occurrence of this escape is connected with open stands of various subassociations of the *Agropyro repentis-Aegopodietum podagrariae* Tx. 1967, and *Trifolio-Festucetum rubrae* OBERD. 1957, situated in an altitudinal belt between 350 and 800 m. Vanishing localities suggest that, in this territory, *M. moschata* must be listed among the "receding species" of its man-generated flora.

Botanical Institute, Czechoslovak Academy of Sciences, 252 43 Průhonice, Czechoslovakia

V antropogenní vegetaci nezářídka přežívají některé zplanělé druhy, které byly pěstovány převážně jen určitými etnickými skupinami dřívějšího osídlení. Centrální část Orlických hor (údolí Říček, horní Zdobnice a horní Divoké Orlice) byla koncem 16. a během 17. století osidlována hlavně německy mluvícím obyvatelstvem. Vedle tzv. „alpské dřevařské kolonizace“ dřevorubců a plavců pocházejících z Tirol, kteří se sem přesunuli z východních Krkonoš na přelomu 16. a 17. století, převažoval příliv německého obyvatelstva z Kladska a Slezska (skláři, popeláři, hutníci a uhlíři). Podrobnosti o osidlování Orlických hor uvádějí např. HERČÍK (1959) a ŠŮLA (1970, 1971). Již v 18. století dosáhla hustota osídlení maxima. V 19. století postupně klesá. Převratné změny nastávají po druhé světové válce v souvislosti s odsunem německého obyvatelstva a s českým dosidlováním území.

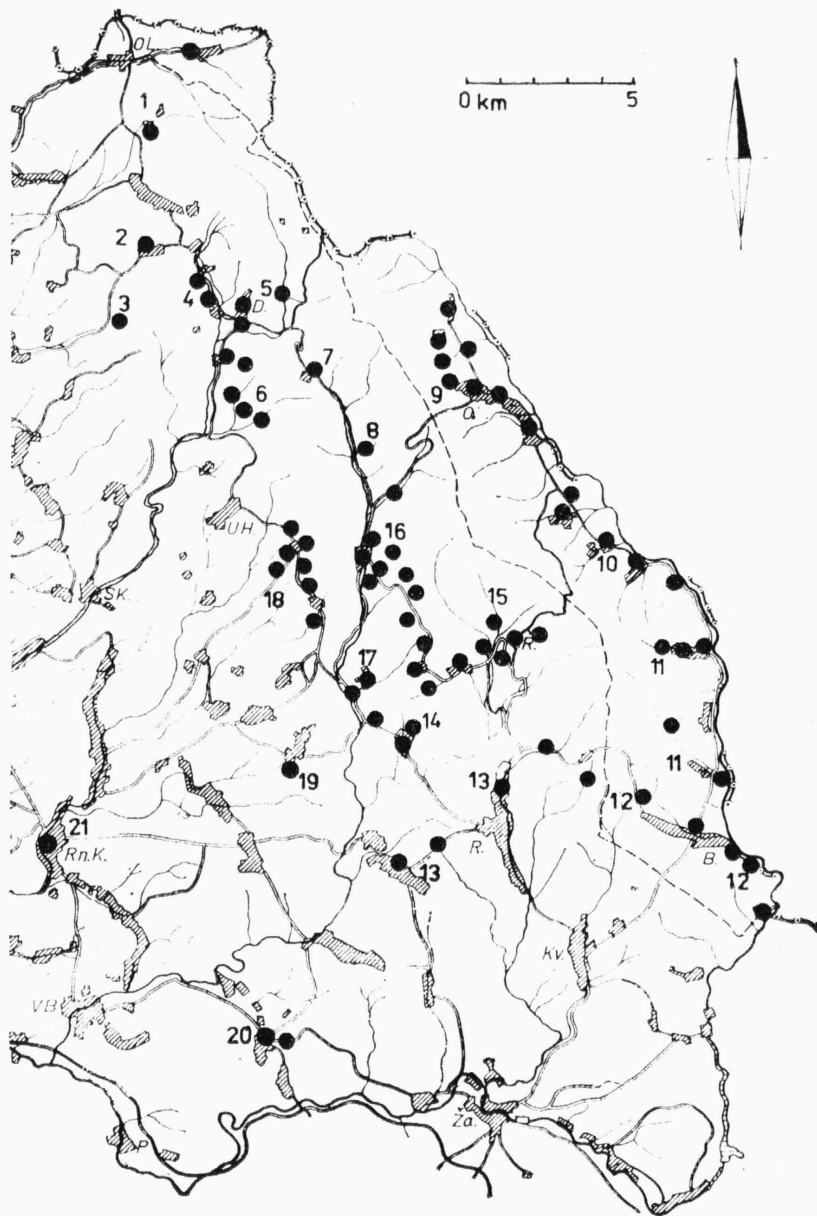
Ještě na počátku 20. století mělo německé obyvatelstvo části Orlických hor (oblast podél horního toku Orlice, tzv. Erlitztal) s českým podhůřím relativně omezené styky. Určitá národnostní izolace vedla k specifickým kulturním projevům, které se odrážely v odlišných zvyklostech a tradicích. Jedním z těchto projevů byla i obliba pěstování některých léčivých a užitkových rostlin. U německy mluvícího obyvatelstva východních Sudet patřily k těmto rostlinám *Myrrhis odorata*, *Imperatoria ostruthium*, *Chrysanthemum parthenium*, *Levisticum officinale*, *Angelica archangelica* a *Rumex alpinus*.

Po generace se však těšily $\pm$ konstantní oblibě i některé okrasné rostliny, které byly jen zřídka pěstovány i českým obyvatelstvem orlického podhůří. Byly to oměje (okruh *Aconitum cammarum* L. em. FR. = *A. stoerkianum* RCHB.), *Lysimachia punctata*, *Polemonium coeruleum*, *Hesperis matronalis*, později *Hebeclium* cf. *mantegazzianum* SOMM. et LEV. a další druhy (podrobnější údaje o recentním rozšíření některých z nich uvádí KOPECKÝ 1974). Zplaňovaly v okolí zahrádek, na hřbitovech a různých ruderních stanovištích a dodnes zůstaly součástí antropogenní vegetace území. Do okruhu těchto dříve pěstovaných a zplaňujících „sudetských“ rostlin lze v Orlických horách zařadit i sléz pižmový. Za oblast jeho původního rozšíření je považována jihozápadní Evropa. O taxonomické problematice u nás rozšířených populací tohoto druhu pojednává SLAVÍK (1967).

Podle mapky recentního rozšíření druhu *Malva moschata* v Orlických horách (obr. 1) lze s jistotou konstatovat, že tento druh byl ještě v první polovině 20. století hojně pěstován v zahrádkách chalupníků v prostoru Neratova, Bartošovic, Kačeroва, Horní Zdobnice, Nebeské Rybné, Říček, Černé Vody, Orlického Záhoří a v širším prostoru obce Deštné. Svědčí tomu značný počet lokalit přetrvávajících v oblastech dnešního i zaniklého osídlení prostoru těchto obcí ještě ku konci šedesátých let. Současně lze poukázat jen na řídký výskyt druhu v prostoru Sedloňova a Olešnice v Orl. hor., tedy v oblasti, kde byl historický vliv českého obyvatelstva mnohem silnější (srov. též s rozdíly v rozšíření některých jiných druhů, např. *Rumex alpinus* — KOPECKÝ 1973).

Na základě vlastních zkušeností z let 1955 až 1975 soudím, že sléz pižmový patřil v českém podhůří Orlických hor vždy jen k vzácněji pěstovaným a zplaňujícím druhům. Frekvence údajů ve floristické literatuře nozřídka vede ke zkreslené představě o „hustotě“ lokalit určitého druhu v určitém území. Zatímco údaje o výskytu slézu pižmového v Orlických horách téměř chybějí, zaznamenává starší floristická literatura větší počet lokalit z podhůří. Souvisí to s rozsahem zájmových území jednotlivých floristů. Tak např. K. Krčan botanizoval v Orlických horách jen výjimečně, a pokud, tak převážně v prostoru Olešnice a Vrchmezí. Věnoval se hlavně Novoměstsku, Náchodsku a Opočensku. Od něj pocházejí nálezy slézu pižmového na nádraží ve Václavcích u Náchoda a v Hoříčkách u České Skalice (KRČAN in ROHLENA 1929, ROHLENA et DOSTÁL 1937). ROHLENA (1928) uvádí vlastní nález od Přepych u Opočna; dále publikuje nález Hrobařův z Pekla n. Zdob., ačkoliv sám HROBAŘ (1931), podobně jako KOPECKÝ (1888), tento druh na Vamberocku a Rychnovsku vůbec neuvádí (na některých Hrobařem publikovaných lokalitách jde však o záměnu *M. moschata* s *M. alcea*, zvláště v případě Olešnice — údaj Součkův, Rychnova n. Kn. a Německé Rybné). První jednoznačně určený nález *M. moschata* na Rychnovsku (rumiště v Rychnově n. Kn.) publikoval teprve SKALICKÝ (1961). Z Nového Města n. Met. a z blízkých Vrchovin připomínají ojedinělé lokality zplaněných rostlin KRČAN et KOPECKÝ (1959). Na Opočensku a v okolí Týniště n. Orl. nebyl sléz pižmový v posledních 30 letech nalezen (KRČAN et KOPECKÝ 1960). Údaj z Opočna (DOSTÁL et al. 1950 : 975) se pravděpodobně vztahoval k ojedinělému nálezu, který nebyl později opakován. — Jiné floristické údaje z blízkých nebo vzdálenějších oblastí východních a severních Čech se vztahují k územím osídleným nejen převážně německým, ale i českým obyvatelstvem. Pěstování a zplaňování slézu pižmového na Lanškrounsku připomíná např. PŘIHODA (1948). Z Jablonecka jej uvádí JEHLÍK (1967).

O historii pěstování a zplaňování druhu *M. moschata* v Orlických horách jsem nenalezl žádné konkrétnější údaje. Autentické lokality druhu zaznamenané během podrobného mapování v letech 1966—1971 dokazují, že v oblasti Sudet byl značněji rozšířen již mnohem dříve. ČELAKOVSKÝ (1883 : 864) uvádí v popisu rozšíření *M. moschata* pouze „Adršpach (Uechtr.), též v sousedním slezském hornatém kraji hraničním od dávných let zdomácnělá (týž).“ První jednoznačný literární údaj o výskytu tohoto druhu v centrální části Orlických hor (okolí Jedlové) uvádí teprve PROCHÁZKA et al. (1967). V obci Kunštát (dnes součást Orlického Záhoří) byl však druh *M. moschata*

Obr. 1. — Rozšíření druhu *Malva moschata* L. v Orlických horách na základě výsledků mapování v letech 1966 až 1971.

Abb. 1. — Verbreitung von *Malva moschata* L. im Adlergebirge nach der Kartierung in den Jahren 1966 bis 1971.

sbíráán již r. 1921 Rohlenou („zdivočelá u silnice v Kunštátu v horách Orlických“, ROHLENA 1921, PRC).

K nejobvyklejším recentním biotopům *M. moschata* v analyzovaném území patří jen řídké zapojená lemová společenstva různých subasociací

Agropyro repentis-Aegopodietum podagrariae Tx. 1967 v okolí chalup, zahrádek, na hřbitovech, zbořeništích a podél cest — méně často poněkud sušší, jen řídce zapojené trávníky a louky z okruhu asociace *Trifolio-Festucetum rubrae* OBERD. 1957 při okrajích obcí, vesměs v bezprostřední blízkosti silnic a cest. Vyskytne se i v řídce zapojených okrajích lučních porostů svazu *Polygono-Trisetion* BR.-BL. et Tx. ex MARSCHALL 1947 na stanovištích s ± rozrušeným povrchem půdy. Lokálně je druh dodnes pěstován — lépe řečeno „ochraňován“ jako relikv dřívější zahrádkářské kultury — některými chalupáři. Ojedinelé rostliny a skupinky rostlin dodnes nalezneme ve volně komponovaných „přírodních“ zahrádkách chalup v prostoru Neratova, Kačerova a Orlického Záhoří. Oblast recentního rozšíření druhu zasahuje výškový stupeň mezi 350 až 800 m n.m. s největší koncentrací lokalit mezi 600 až 720 m n.m.

V letech 1966—1971 byl zaznamenán značný počet lokalit *M. moschata* především na starých německých hřbitovech v Neratově (tehdy relativně hojně při úpatí některých hrobů, při pomnicích a podél hřbitovních cest), v Bartošovicích, Nebeské Rybné, Vrechní Orlici, Horní Zdobnici a v Orlickém Záhoří. Při hřbitovních okrajích a podél cest byl druh nejčastěji začleněn v řídkých porostech fytoocenóz třídy *Galio-Urticetea* PASSARGE ex KOPECKÝ 1969, jak dokumentují následující snímky:

Neratov, lem rozpadající se zdi hřbitova, 10. 7. 1968, ca. 10 × 1 m, T = 75–80 %. — *Malva moschata* 1.1, *Aegopodium podagraria* 3, *Urtica dioica* 2, *Agropyron repens* 2, *Dactylis glomerata* 2, *Glechoma hederacea* 2, *Veronica chamaedrys* 1, *Poa pratensis* 1, *Hesperis matronalis* 1, *Taraxacum officinale* +, *Poa annua* +, *Agrostis vulgaris* +, *Cirsium arvense* +, *Lapsana communis* +.

Kačerov, 4. 7. 1971, lem cesty navazující na louku svazu *Polygono-Trisetion*, ca. 10 × 1,5 m, T = 90 %. — *Malva moschata* 1.1, *Aegopodium podagraria* 3, *Cirsium oleraceum* 2–3, *Trisetum flavescens* 3, *Chaerophyllum aromaticum* 2, *Urtica dioica* 2, *Alopecurus pratensis* 1–2, *Rumex obtusifolius* 1, *Agropyron repens* 1, *Dactylis glomerata* 1, *Poa trivialis* 1, *Hypericum maculatum* +, *Polemonium coeruleum* +, *Taraxacum officinale* +, *Veronica chamaedrys* +, *Plantago major* r., *Alchemilla vulgaris* s. l. (v°) r.

Na výše popsáných stanovištích mohl sléz pižmový přežívat bez lidské podpory jen po určitou dobu. Uzavírající se porosty ostatních bylin a trav přispěly k jeho postupnému potlačení. Při revizi lokalit v r. 1986 nebyl druh v prostoru (již zrušené části) neratovského hřbitova nalezen. Zcela vymizel v uzavírajících se porostech *Urtica dioica*, *Aegopodium podagraria* a *Myrrhis odorata* na německém hřbitůvku ve Vrechní Orlici. Jen omezený počet rostlin se zachoval na hřbitovech v Horní Zdobnici a v Orlickém Záhoří.

Vedle ruderálních nitrofilních lemových společenstev nalézaly zplanělé populace *M. moschata* vhodné prostředí v nedostatečně zapojených trávnících a loukách (nejčastěji *Trifolio-Festucetum rubrae*) na vápníkem chudých, ± vysychavých půdách. Téměř vždy se jednalo o stanoviště s jednorázově nebo občasné poškozeným povrchem půdy v okolí cest, u chalup, v okrajích kolejí vyjetých těžkými vozidly, v prostoru zbořenišť, vzácněji v okrajích polí. Značně proměnlivé druhové složení těchto fytoocenóz lze jen přibližně posoudit podle následujícího snímku:

Kačerov, trávník podél cesty vedoucí k rekreační chalupě, 31. 6. 1986, ca. 5 m², T = 90 %. — *Malva moschata* +, *Festuca rubra* 3–4, *Agrostis vulgaris* 2–3, *Anthoxanthum odoratum* 1–2, *Campanula patula* 1, *Achillea millefolium* 1, *Poa pratensis* 1, *Chrysanthemum leucanthemum* 1, *Festuca pratensis* 1, *Plantago lanceolata* 1, *Trifolium hybridum* +, *Ranunculus repens* +, *Galium mollugo* +, *Veronica chamaedrys* +, *Hypericum maculatum* +, *Ajuga reptans* +, *Rumex acetosa* +, *Alchemilla vulgaris* s. l. +, *Taraxacum officinale* +.

Bohaté lokality *M. moschata* v okrajích lučních porostů a při rozvalinách základů bývalých usedlostí podél silnice Kunčina Ves—Kačerov—Velký Uhřínov (ještě v r. 1971) nebyly v r. 1986 vůbec nalezeny. Druh se zde zachoval jen v těsné blízkosti některých chalup, díky cílené ochraně chalupářů (pletí a kosení porostů v bezprostřední blízkosti jedinců a skupin *M. moschata*). Lokality při zbořeništích chalup na stráni podél silnice Horní Zdobnice—Říčky zanikly díky úpravám terénu a melioracím luk. Vlivem zalesnění zanikly lokality v prostoru někdejšího osídlení nad Horní Zdobnicí směrem k Říčkám a v prostoru horní části obce Jadrná (Kerndorf) u Orlického Záhoří. Zcela vymizely lokality v travníchích při silnici mezi Pěčínem, Rokytnicí v Orl. hor. a Nebeskou Rybnou atd.

Revize rozšíření druhu *M. moschata*, provedená současně s revizí rozšíření některých dalších druhů v r. 1986 dokázala, že sléz pižmový patří k ustupujícím prvkům antropogenní flóry Orlických hor. Zanikající lokality (především německé hřbitovy a obvodů základů bývalých usedlostí) představovaly totiž ještě před 20 lety poměrně bohatá naleziště růžově, řidčeji bíle kvetoucích forem jedinců a drobných populací druhu. V současné době neme vesměs jen ojedinělé rostliny.

Přehled lokalit zanesených v mapce na obr. 1:

1. Polom a Olešnice v O. h. (1966, 1969, 1971): Jednotlivé rostliny zplanělé v okolí zahrádek.
2. Plasnice (1969): Na jediné lokalitě u základů bývalé chalupy.
3. Šediviny (1969, 1971): Na několika lokalitách v okolí chalup, jednotlivé, růžově a bíle kvetoucí rostliny.
4. Svah nad silnicí z Deštného v O. h. k Sedloňovu (1966, 1969, 1971): Na více lokalitách u zbořenišť i stávajících chalup, růžově i bíle kvetoucí rostliny a skupinky rostlin. — V r. 1986 ojediněle v zahrádce jedné chalupy.
5. Deštné v O. h. (1966, 1969—1971): Na několika lokalitách v zahrádkách a na hřbitově. — V r. 1986 pouze na hřbitově, několik růžově kvetoucích jedinců.
6. Prostor Jedlová—Sv. Matouš—Hutě (1970—1971): V okolí zbořenišť a u cest na početných lokalitách. — V r. 1986 ojediněle v blízkosti jedné chalupy, růžově kvetoucí rostliny.
7. Luisino Údolí (1971): U plotu zahrádky na jediné lokalitě.
8. Prostor bývalé osady Kamence a Čertův Důl (1970—1971): V okolí zbořenišť i stávajících chalup, ojediněle. — V r. 1986 na několika lokalitách u chalup v Čertově Dole.
9. Prostor Orlické Záhoří—Jadrná—Trčkov (1969—1971): V okolí zbořenišť a u chalup na početných lokalitách, pouze růžově kvetoucí rostliny; hojněji na hřbitově v Orlickém Záhoří. — V r. 1986 pouze na dvou lokalitách u chalup v horní části Orlického Záhoří, ojediněle na hřbitově.
10. Prostor Černá Voda—Nová Ves—Podlesí (1968—1971): Na četných lokalitách u zřícenin, chalup a v okrajích luk. — V r. 1986 pouze na dvou lokalitách, růžově kvetoucí rostliny.
11. Noratov, Vreňní Orlice (1966, 1968, 1970—1971): Hojně na hřbitovech obou obcí, u chalup a podél cest roztroušeně. — V r. 1986 ojediněle u chalup v Noratově, růžově, vzácně bíle kvetoucí rostliny.
12. Bartošovice v O. h. (1968, 1970—1971): Na více lokalitách u chalup a na hřbitově. — V r. 1986 na jediné lokalitě.
13. Prostor Rokytnice v O. h.—Pěčín (1970—1971): Na několika lokalitách u zbořenišť, v travníchích a podél cest; růžově kvetoucí rostliny. — V r. 1986 nebyl druh nalezen.
14. Nebeská Rybná (1968—1971): Na početných lokalitách na hřbitově, v okolí zbořenišť, u chalup a podél cest v travníchích, zejména na svahu sv. od obce. — V r. 1986 pouze na 2 lokalitách.
15. Říčky (1966—1971): Na početných lokalitách u zbořenišť, chalup, u kostela a podél cest v travníchích. — V r. 1986 na několika lokalitách u rekreačních chalup, růžově kvetoucí rostliny.
16. Prostor Horní Zdobnice (1968—1971): Hojně na hřbitově, roztroušeně u zbořenišť a stávajících chalup na stráni při silnici směrem k Říčkám; růžově kvetoucí rostliny. — V r. 1986 ojediněle v prostoru hřbitova.
17. Souvlastní (1971): V zahrádkách u chalup, jednotlivé.

18. Prostor Kunčina Ves—Kačerov (1968—1971): Hojněji na početných lokalitách v okrajích luk při silnici, u cest, zbořeníš a u chalup; pouze růžově kvetoucí rostliny. — V r. 1986 ojediněle u některých rekreačních chalup.
19. Bělá (1971): Ojediněle na rumišti v obci.
20. Rybná n. Zdob. (1971): Při okraji pole a na zatrávněném svahu silnice, růžově i bíle kvetoucí jedinci, na jediné lokalitě u kostela v obci.
21. Rychnov n. Kn.: Na rumišti (SKALICKÝ 1961).

ZUSAMMENFASSUNG

Der zentrale Teil des Adlergebirges (Nordostböhmen) wurde seit Ende des 16. Jahrhunderts vorwiegend von einer deutsch sprechenden, aus der Umgebung von Glatz, Schlesien, in geringerem Masse aus Tirol stammenden Bevölkerung besiedelt. Die Verbreitung von *Malva moschata* ist bis heute vor allem an Gebiete gebunden, die von diesen Kolonisten besiedelt wurden. Die früher in Hausgärten gezogene Art verwilderte in der Umgebung der Berghütten, auf alten Friedhöfen, in Saum- und Wiesenbeständen entlang der Wege und Strassen. Der Schwerpunkt ihrer gegenwärtigen Verbreitung liegt in lockeren Beständen verschiedener Untereinheiten des *Agropyro repentis-Aegopodietum podagrariae* Tk. 1967 und des *Trifolio-Festucetum rubrae* OBERD. 1957 in zwischen 350 bis 800 m ü. M. Heute gehört sie zu den deutlich zurückgehenden Arten der anthropogenen Flora und Vegetation des Gebietes.

LITERATURA

- ČELAKOVSKÝ L. (1883): Prodrómus květeny české. — Praha, 4 : 677—944.
- DOSTÁL J. et al. (1950): Květena ČSR. — Praha.
- HERČÍK K. (1959): Těžba dřeva pro kutnohorské báňské podniky v trutnovských a rychnovských lesích ve druhé pol. 16. a počátkem 17. století. — Acta Mus. Reginaehradecensis, sect. B, Hradec Králové, 1959/3 : 185—203.
- HROBÁŘ F. (1931): Květena Kostecká a Rychnovska. — Hradec Králové.
- JEHLÍK V. (1967): Příspěvek k poznání synantropní květeny Jablonecka. — Sborn. Severočes. Mus., přírod. vědy, Liberec, 3 : 77—117.
- KOPECKÝ K. (1888): Analytická květena okolí města Rychnova nad Kněžnou. — Rychnov n. Kn.
- KOPECKÝ K. (1973): Je šťovík alpský (*Rumex alpinus* L.) v Orlických horách původní? — Preslia, Praha, 45 : 132—139.
- (1974): Die anthropogene nitrophile Saumvegetation des Gebirges Orlické hory (Adlergebirge) und seines Vorlandes. — Rozpr. Čs. Akad. Věd, ser. math.-nat., Praha, 84/1 : 1—173.
- KRČAN K. et KOPECKÝ K. (1959): Květena okolí Nového Města n. Metují. — Preslia, Praha, 31 : 52—77.
- (1960): Příspěvek ke květeně Opočenska a bližšího okolí Týniště nad Orlicí. — Acta Mus. Reginaehradecensis, sect. A, Hradec Králové, 2 : 149—190.
- PROCHÁZKA F. et al. (1967): Floristický materiál ke květeně severozápadní části Orlických hor a těsně přilehlého území Podorlicí. — Acta Mus. Reginaehradecensis, ser. A, Hradec Králové, 8 : 27—56.
- PŘÍHODA A. (1948): Selské zahrádky na Lanškrounsku. — Hort. San., Praha, 1 : 12—15 et 121—124.
- ROHLENA J. (1928, 1929): Příspěvky k floristickému výzkumu Čech. VIII., IX. — Časopis Nár. Mus., odd. přírod., Praha, 102 : 71—85 et 103 : 1—12.
- ROHLENA J. et DOSTÁL J. (1937): Příspěvky k floristickému výzkumu Čech. XIII. — Časopis Nár. Mus., odd. přírod., Praha, 111 : 1—18.
- SKALICKÝ V. (1961): Příspěvek ke květeně Rychnovska. — Acta Mus. Reginaehradecensis et Pardubicensis, ser. A, Hradec Králové, 3 : 95—106.
- SLAVÍK B. (1967): Poznámky k určování, sběru a rozšíření slézů (rod *Malva*) na území ČSSR. — Zpr. Čs. Bot. Společ., Praha, 2 : 43—50.
- ŠŤALA J. (1970): Kolonizace Orlických hor a jejich podhůří na přelomu XVI. a XVII. století. — Listy Orlického Mus., Chocov, 5 : 209—234.
- (1971): Venkovský lid východního Hradce v letech 1590—1680. — Acta Mus. Reginaehradecensis, ser. B, Hradec Králové, 13 : 1—293.

Došlo 1. října 1987